

Психологія потерпілого

Омелян Вікторія Олександрівна

*Студентка 4 курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

Психологія потерпілого вивчає фактори формування його особистості, поведінку до скоєння злочину, а також розробляє практичні рекомендації, які стосуються допиту потерпілого. Психологія потерпілого пов'язана з кримінальним правом, кримінологією, кримінальним процесом, психологією особистості.

Слід зазначити, що чим значніша роль поведінки потерпілого в акті злочину, тим менш інтенсивна антисоціальна орієнтація особистості злочинця. В злочинах проти особистості така залежність виступає найбільш яскраво тому, що в психологічному механізмі скоєння злочину велике значення мають емоції злочинця, які зростають іноді до ступеня афекту, бо вплив потерпілого сприймається ним крізь призму особистого значення. Слід мати на увазі, що біля 75-80% злочинів проти особистості скоюється особами, які пов'язані з потерпілими родинними, службовими, інтимними та іншими близькими стосунками і злочин як правило є кінцевою фазою конфлікту, що виник в результаті цих стосунків. Глибокі психологічні дослідження особистості потерпілого і злочинця дають можливість виявити причини та умови виникнення конфліктної ситуації, і намітити шляхи їх подолання.

Потерпілий - це одна з центральних фігур попереднього слідства і розгляду справи в суді, якщо мова йдеться про злочин проти особистості. Конкретні обставини, причини і умови злочину не можуть бути розкриті повністю, якщо до уваги не береться особистість потерпілого, тому що дуже часто справжні дії звинувачуваного викликаються неправомірними, необачними або просто легковажними діями потерпілого. Його поведінка, яка стосується об'єктивних ознак складу злочину, може впливати на провину звинувачуваного, а іноді (необхідний захист) і виключати її. Від структури особистості потерпілого і від його поведінки,

яка і є її функцією, залежить здійснення злочинних намірів, активний захист від злочинних посягань, захист суспільних інтересів.

Психологічне дослідження особистості потерпілого можна розглядати в 2-х аспектах.

1) „статична сфера" - це вік, стать, національність, службове становище; ряд цих ознак потрібно з'ясувати за безпосередньою вимогою закону, причому деякі з них можуть прямо впливати на кваліфікацію злочину (наприклад, вік при статевих злочинах).

2) „динамічна сфера" - тобто поведінка потерпілого в період, який безпосередньо передував події злочину та під час злочину, і зв'язок цієї поведінки з поведінкою злочинця (наприклад, втеча від потерпілого).

До спеціальних методів дослідження особистості і поведінки потерпілого відноситься аналіз слідчої і судової статистики, слідчої і судової практики, вивчення матеріалів судово-психологічні дослідження конфліктних ситуацій.

Поведінка потерпілого в момент скоєння злочину залежить від:

1) впливу зовнішнього середовища, в даному випадку, злочинного нападу або іншого впливу;

2) індивідуальних особливостей особистості, які забезпечують різну гаму реакцій на зовнішній злочинний вплив (від втрати свідомості до самооборони або активного нападу на злочинця).

Ці особливості особистості характеризуються типом вищої нервової діяльності потерпілого, рисами його характеру. Життєвий досвід має велике значення в поведінці потерпілого у справах про статеві злочини, злочинах на транспорті, в сфері порушення правил техніки безпеки. На поведінку потерпілого має суттєвий вплив правосвідомість: знання закону, своїх прав дає додаткові можливості при відображенні злочинного нападу, створює переконаність в правильності дій, які перешкоджають злочинному посяганню.

При вивченні злочину на рівні індивідуальної злочинної поведінки потерпілий представляє інтерес в тій мірі, в якій його поведінка вписується в подію злочину і несе у собі заряд криміногенності. Таку властивість має негативно оцінювана

суспільством, причинно пов'язана із злочинном, поведінка потерпілого.

Останнім часом важливе місце в криміналістичних дослідженнях відводиться ролі жертви в генезисі самого злочину, її міжособистісним зв'язкам і стосункам із злочинцем. Понад 65% жертв в момент вбивства були в сп'янілому стані, а більше половини з них вживали спиртні напої разом із засудженими безпосередньо перед скоєнням злочину.

Дослідження показують, що кожен восьмий потерпілий не працював, в 40% випадків поведінка потерпілих перед злочином була аморальною або протиправною у тому числі і провокаційною. Такі особливості особистості та поведінки потерпілих могли сприяти збільшенню ризику скоєння стосовно них важких протиправних дій.

Взаємозв'язок і взаємозумовленість особистості та негативної поведінки потерпілого до злочину і динаміку психологічного механізму їх розвитку можна прослідкувати на прикладі прояву деяких встановлених дослідженнями морально-психологічних рис у частини потерпілих від вбивств, нанесення тілесних ушкоджень та зґвалтувань, скоєння яких провокувало поведінку потерпілих.

Домінуючими за стійкістю та значенням в структурі морально-психологічного образу потерпілих були такі якості як агресивність, деспотизм в стосунках з близькими, неуживчивість, схильність до вживання алкоголю, статева розпущеність, нерозбірливість у виборі знайомих, зокрема внаслідок схильності до веселого проведення часу при невиправданій обставинами довірливості. Більшість з них зумовлюють скоєння різних за характером злочинів.

Важливим регулятором поведінки особистості є рівень розвитку її самооцінки.

В процесі психологічного аналізу жертви важливим є аналіз її ціннісних орієнтацій, одного із основних структурних утворень зрілої особистості. Ціннісні орієнтації обумовлюють спрямованість особистості, визначають позицію людини.

Як правило, покази потерпілого є одним із джерел доказів і займають самостійне місце в системі доказів. Вони мають багато спільних рис із показами свідків, проте неможуть ні ототожнюватись з ними, ні розглядатись як їх різновид. Від показів свідків покази потерпілого відрізняються як за своїм суб'єктом, так і за процесуальною природою та за змістом. Ці покази даються особою, якій скоєно

моральну, фізичну або матеріальну шкоду і, яка за своїм процесуальним становищем, є учасником процесу. Потерпілий наділений правами, що забезпечують йому можливість добиватись задоволення своїх

законних інтересів, які порушені злочином.

Покази потерпілого відрізняються від показів свідків і за процесуальною природою: вони не тільки джерело доказів, але й засіб захисту його інтересів. В них може бути виражене і ставлення потерпілого до скоєного злочину, можуть міститись його пояснення тих або інших фактів, висунені ним версії, аргументи і їх обґрунтування. Інтереси потерпілого повністю співпадають, відповідають завданню встановлення істини у випадках, коли потерпілий зацікавлений у розкритті злочину і викритті його справжнього винуватця. Специфічні риси показів потерпілого повинні враховуватись при дослідженні та їх оцінці. Потерпілий обов'язково повинен бути допитаний тому, що давання показів є його гарантованим законним правом, як учасника процесу.

Покази потерпілого є важливим процесуальним документом, який потрібно оцінити з точки зору його доказового значення, враховуючи особливості особистості потерпілого. Досить важливий фактор в розслідуванні злочину це - правосвідомість потерпілого. Від того, наскільки нестерпно ставиться потерпілий до правопорушень, хоче допомогти слідству та правосуддю, часто залежить достовірність і точність його показів.

Дії злочинця, наслідки злочинних дій часто викликають у потерпілого стан сильного душевного потрясіння, збудження, страху, важкої депресії, гніву, розгубленості, відчаю, обурення. Без врахування цих особливостей, їх правильного психологічного аналізу, зняття стресового стану потерпілого, досить важко розраховувати на повноту і правильність його показів.

При фізіологічному афекті у потерпілого порушується самоконтроль, правильна оцінка своїх дій, погіршується сприйняття реальної обстановки. В таких станах потерпілий може помилитись, оцінюючи фізичні дані злочинця, кількість правопорушників, характер дійтих що нападали. Проте сильні переживання, які виникають у потерпілих під час скоєння злочину, часто роблять їх сприймання більш

глибшим, яскравим, дають можливість надовго запам'ятати навіть незначні деталі, події.

Оскільки злочин наносить душевну травму потерпілому, він подумки багаторазово повертається до нього, потерпілому часто вдається згадати якісь суттєві обставини, про які він не повідомляв при першому допиті. Тому, якщо це потрібно, варто провести повторний допит і необхідно досить детально перевіряти покази. Бо вони не завжди є об'єктивними. Причин для цього багато. Потерпілий наприклад, прагне помститись злочинцеві за свої страждання, біль, образу, бажає одержати максимальну матеріальну компенсацію у випадку засудження правопорушника. При цьому потерпілий може переслідувати і корисливу ціль, перебільшуючи розміри нанесеної йому шкоди, має наміри пом'якшити участь звинувачуваного під впливом умовлянь родичів і друзів злочинця, жалістю до нього; хоче приховати свою власну поведінку.

Необ'єктивність показів потерпілого може пояснюватись також і тим, що він одержавши ту чи іншу інформацію слідчого про матеріали справи підпадає під його вплив. В таких випадках покази потерпілого містять дані, які не особисто ним сприйняті, а передані іншими людьми. Невідповідність показів потерпілого справжнім обставинам справи іноді є наслідком соромливості при необхідності розповісти про дії злочинця або про власні дії під час скоєння злочину. Такі ситуації виникають, зокрема, при допиті потерпілих у справах про статеві злочини. Покази потерпілого можуть не відповідати дійсності також тому, що він переживає за помсту з боку злочинця, його співучасників, родини чи друзів.

Фактором, що впливає на покази потерпілого може бути навіювання, навмисне та ненавмисне. Здебільшого це є характерним для неповнолітніх потерпілих, але навіюванню можуть бути піддані і дорослі. Потерпілі взагалі більше навіювані ніж свідки, особливо тоді, коли навіювані дані відповідають їх інтересам. Неповнота, неточність даних потерпілого також сприяють навіюванню. Для того щоб уникнути шкідливої дії навіювання на допиті передбачено певні процесуальні заходи, зокрема заборонено питання, які можуть підказати потерпілому бажану для нього відповідь,

Поведінка потерпілого під час слідства в значній мірі залежить і від того на які

цінності він орієнтується, і що для нього є домінуючим: дотримання суспільно значимих ідеалів боротьби зі злочинністю чи покарання злочинця, або тільки цінності, які мають особистий характер, наприклад бажання врятувати свою репутацію будь-якою ціною, навіть шляхом згоди з особою, що скоїла злочин.

Результати впливу здебільшого залежать і від особистісних особливостей потерпілих. За даними психологів, більш чутливими до різних негативних емоцій є особи з підвищеною тривожністю. Навпаки, особи врівноважені, з сильною нервовою системою виявляють меншу піддатливість зовнішнім впливам, більшу здатність протистояти несприятливим психічним станам. Мають значення й інші характерологічні особливості потерпілих, наприклад, нерішучість, слабкість характеру, відсутність самостійності та недостатня принциповість у відстоюванні прийнятого рішення, що в значній мірі підсилюються своєрідним психічним станом потерпілих, часто роблять їх досить сприйнятливими до різних зовнішніх впливів.

Зацікавлені особи враховують коливання потерпілих і майже до самого судового процесу намагаються різними способами і засобами прив'язати їх обіцянкою виручити злочинця, яка дана ними часто в хвилину прояву душевної слабості. Тому такий вплив часто буває не періодичним, а постійним - призначення систематичних зустрічей з потерпілим, постійні телефонні дзвінки та розмови про хід слідства тощо. Іноді, навіть більше піклування про нього ніж з боку рідних та близьких, а також запрошення до себе додому, пригощання - все це призводить до того, що жертва поступово включається в мікро середовище родичів злочинця, опиняється в психологічній залежності від них. Вони стають для нього референтною групою, тобто групою з думкою якої він змушений рахуватись, дорожити оцінкою її членів і тому починає остерігатись насміхань, презирства та інших санкцій з їх боку, не менше ніж в своєму мікросередовищі. Досить сильним такий вплив стає при здобренні цих зустрічей рідними і близькими потерпілого.

Через вищеназвані причини вплив зацікавлених осіб може виявитись мобільним, рухливим та гнучким і щоб його успішно подолати потрібно обов'язково в практичній діяльності враховувати психічні особливості жертви і весь спектр різних факторів, які визначають її позицію та покази.